

BİLECİK VE ÇEVRESİNDE 16. YÜZYILDA SOSYAL VE EKONOMİK DURUM

*Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜNEŞ**

GİRİŞ: TARİHÇE

Günümüzde Marmara Bölgesi'nde bir vilayet merkezidir. Peutinger cedvellerinde Nikaia (İznik)-Dorilaeion (Eskişehir) yolu üzerinde gösterilen ve Nikaia'dan 24 mil mesafede olduğu bildirilen Agrilion (Agrilium), Bilecik'in 4 kın. kadar cenub-ı garbisinde, Beşiktaş adı verilen mevkide bulunmaktadır. Geçen asrın sonunda, Bilecik'in en işlek meydanına çeşme olarak konan mermer bir Roma lahdi buradan nakledilmiştir. Bizans devrinde şimdiki Bilecik'in yerinde Belekoma adında, Ham Su ve Dabaghane deresi vadileri arasında bir kaya çıkıntısı üzerine yerleşmiş bir kale vardı ki, bugün ancak temellerine rastlanmaktadır².

* Gazi Üniversitesi Fen-Edeb. Fak. Tarih Böl. Öğretim Üyesi.

1. Bu makalenin hazırlanmasında, orijinal veriler, esasen, TT.438 (Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteridir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde mahfuzdur. Esasen 1520'li yıllara ait tahrirlerdeki bilgileri muhtevîdir.) ve KK.145 (Sultanönü Sancağı Mufassal Tahrir Defteridir. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde mahfuzdur. Hicrî 980/Miladî 1572 tarihlidir.) nolu defterlerden derlenmiştir. Yine, bu araştırmada, timar teşkilatı dairesi esas alınmıştır. Bu meyanda, vakıf teşkilatı dairesinin zaten oldukça dar olduğu belirtilmelidir. Açıkçası, TT. 438'de; bu kümede, esasen, oldukça küçük olan "nefs-i Lefke" ile altı karye kayıtlıdır (s.: 146).

2. Besim Darkot, "Bilecik" Mad., İslam Ansiklopedisi (I.A.) (M.E.B.), C.: II, İstanbul 1986, s.: 611.

doğru ise, Bilecik'in velevki kısa bir müddet için, yeni beyliğe payitahtlık eden ilk şehir olması lazım gelir⁸.

Öte taraftan, daha önce de ima olunduğu üzere, 1299'da Bilecik'in fethiyle ona tabi dört hisar Yenişehir, İnegöl, Yarhisar, Köprühisar beyliğe katılmış, Osman Gazi'nin egemenlik alanı Bithynia'nın iki büyük merkezi Bursa ve İznik sınırına erişmiştir. Bu sınırın ötesi, imparatorun doğrudan doğruya egemenlik alanı sayılmaktaydı. Karacahisar ve Bilecik tekvurları Selçuklu haraçguzarları olup bu (ilgili) bölge bir tampon bölge durumundaydı ve bu nedenle Osman Gazi 1299'a kadar yerel tekvurlarla "müdarâ" (yaranma) içinde yaşamaktaydı. Bundan sonra doğrudan Bizans'a karşı mücadele dönemi başlıyordu⁹.

Müteakip asırlarda Bilecik, Bursa veya İznik'ten Eskişehir'e giden ve daha ötede Anadolu içlerinde çatallanan yollar üzerinde (Bilhassa, Bursa-Eskişehir ve Bilecik-Söğüt-Eskişehir yolu), bir konaklama yeri olarak ehemmiyet kazanmış, civardaki toprakların verimliliği ile oldukça önemli bir ziraat merkezi olmuş ve ziraatin temin ettiği ham madde ile de -ileride de atıflarda bulunulacağı üzere- bazı mahalli işkolları ortaya çıkmıştır. *Bunlar bir yana; Osmanlı Devleti'nin eski eyalet taksimatında Bilecik, araştırma kesitimizde de geçerli olmak üzere, Anadolu Eyaleti'nde Sultanönü¹⁰ sancağı dahilinde bir kaza/nahiye idi¹¹.*

A- İSKAN YERLERİ VE NÜFUS

1-Bilecik Nefsi'nde

Bu başlık altında ilkin tamamlayıcı bilgiler verilmesi uygun ve yararlı olacaktır: Nefs anlaşıldığı kadarıyla, esasen, bir bölgedeki aynı adlı merkezi tavsifen kullanılan bir tabirdir. Bundan dolayı,

8. B. Darkot, a.g.m., s.: 612.

9. Bkz.: H. İnalçık, a.g.m., s.: 21.

10. Ayrıca, "Sultanöyüğü" imlası için bkz.: TT. 438, s.: 146.

11. Bilahare Bursa (Hudavendigâr) vilayetine bağlı Ertuğrul sancağı adı verilen mu-tasarıflığın merkezi olan Bilecik, -malum olduğu üzere- Cumhuriyet devrinde vilayet merkezi olmuştur. B. Darkot, a.g.m., s.: 612.

daha sonra da atıfta bulunulacağı üzere, bu terimden hareketle, tabiatıyla, her hangi bir yerleşimin durumu, açıkçası onun modern tariflere uygun bir şehir, kasaba vs. olup olmadığı hakkında katı bir hüküm vermek imkansızdır. Hasılı, nefs-i Bilecik aynı adlı idarî birimin merkeziydi.

Öte yandan, ilgisine binaen yazılacak olursa: Şehir, kitapsız bir kütüphane, binasız bir okul, tahtasız ve kalemsiz bir sınıf gibidir. Böyle benzetmeler bir tarafa, şüphesiz ki “şehir” kavramının çok sayıda tarifi yapılmıştır.

Bunlardan birine göre: Nüfusu belirli bir sınırı ve yoğunluğu aşan, ekonomisi daha çok tarım dışı faaliyetlerle şekillenen, aslî nüfusundan başka tesir sahasında yaşayanlara da hizmet sağlanan yerleşim birimidir. Tarih araştırmalarında sıkça yararlanılan ve sosyolojik olduğu vurgulanan bir diğerine göre ise: Tarımla birlikte başka üretim faaliyetleri de gerçekleştirilen hukukî statüsü olan yerleşim merkezidir.

Anlaşılabacağı üzere, bu tariflerde doğrudan ya da dolaylı olarak, idarî-demografik, sosyo-ekonomik ve kültürel kıstaslara işaret edilmektedir. Bu cümleden olarak, “şehir” belirtilen maddelerden ilki bakımından birkaç kelimeyle, belli sayıda insanın yaşadığı yerleşim birimi, ikincisi ve üçüncüsü açısından ise, bir cümleyle, sosyal hayatın farklı kültür gruplarına, mesleklere ve işbölümüne göre organize edildiği ve tabiatıyla müesseseseleşmenin yoğunlaştığı ve münasebetlerin giriftleştiği yerleşim yeridir¹².

Bunlar bir kenara, bu aşamada şimdilik, Osmanlı tarifi ve bitabi Osmanlı bakış açısını yansıtmaması bakımından oldukça dikkat çekici olduğu vurgulanmak üzere, “Nefs-i Bilecik, kasabadır, bazarı durur”¹³ açıklaması kaydedilebilir.

12. Bu konuda bkz.: Ahmet Güneş, “Karakteristik Bir Osmanlı Nefsi: Gebze, Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, C.: 1, 1997, s.: 85-86.

13. TT. 438, s.: 220.

a) Mahalleler

Osmanlı şehrinin özellikle şekli (fizik) ve ictimai bakımdan en çarpıcı niteliği mahallelere bölünmüş olmasıdır. Öyle ki, şehirler, ticarî-sınâî merkezler ve esasen cami/mescidler etrafında kurulan mahalleler olarak başlıca iki kısma ayrılmıştı¹⁴.

Özer Ergenç'in Stanford Shaw ve Gönül Tankut'a atıfta bulunarak yaptığı bir tarife göre, özetle mahalle, genellikle bir dinî yapı ya da pazarın etrafında gelişen, çoğunlukla herbirinde dinî inanç ve iktisadî faaliyetleri, kısaca hayat tarzları aynı olan insanların yaşadığı bir birimdir¹⁵.

TT.438'de (A'da; 16. Yüzyılın ilk yarısında) altı mahalle ve bir "cemaat-i Ermeniyan" grubu KK.145'te (B'de, 1572'de) ise altısı eski ikisi nevzuhur sekiz mahalle bulunmaktadır. Mahallelerin adlandırılmasında unvan-görev ya da lakab-sıfatların (emir, kazı, hacı); az önce yazılan tarifi de tedlilen, dinî yapıların (cami); fiziksel özellik (hisar); tabîî öge (dere) ve yine daha önce verilen tarifi tedlilen, ticari niteliğin (bazar) müessir olduğu gözlenmektedir. (Bkz.: Tablo: 1).

b) Nüfus

Burada öncelikle mahzurlarından dolayı tahminî nüfus hesaplamasının yapılmadığı ifade edilmelidir. Bununla birlikte mevcut ham verilerden Bilecik'in oldukça az nüfuslu bir birim olduğu anlaşılmaktadır. (Mevcut veriler için bkz.: Tablo: 1).

Bu noktada; daha önce işlenen nefis ve hatta kasaba tabirlerinden hareketle modern bir tesbit ve tayin ya da tedricî yani derecelendirme mümkün olmamakla birlikte, şu ana kadar saptanan verilere dayanılarak bu konuda bir kanaat beyan edilecek olursa:

Daha önce kasaba tavsifinin işaret, süreç içerisinde artmakla birlikte, mahalle sayısının ve nüfus miktarının azlığının delalet ettiği üzere, Bilecik çok küçük bir yerleşim birimidir.

14. Bkz.: A. Güneş, a.g.m., s.: 87.

15. Bkz.: A. Güneş, a.g.m., s.: 88.

Öte yandan, mahalle sayısının artışı ile de birlikte, TT. 438'deki verilerin doğruluğu kabul edildiğinde, tahmini nüfus hesaplamalarına gidilmeden de nüfusun; kabaca, (16. Yüzyılda) Akdeniz havzasındaki kentsel nüfus artışı¹⁶ çerçevesinde çoğaldığı gözlenmektedir.

Bu meyanda, hemen, Endüstri öncesi dönemlerde, şehirlerin büyüme ve hatta mevcudiyetlerini korumalarının köy mahreçli göçlere bağlı olduğu faraziyesi derç olunmalıdır¹⁷. Öyle ki, bazı özel durumlarda şehirlere göçün teşvik edildiği de bilinmektedir¹⁸. Bu kabil istisnalar bir tarafa, şehirlere göçün buraların cazibesinden çok, köylerin iticiliğinden doğduğu da bir gerçektir¹⁹.

Sayıları ile birlikte nüfusun bileşimine gelince: A'da 135 hane, 17 mücerred, 11 ehl-i berat, 2 pir ve 1 malul kayıtlıdır. Bu arada, A'da, daha sonra B'de mukayyed olmayan "cemaat-i Ermeniyân" grubunun varlığı da hemen vurgulanmalıdır.

B'de ise, A'ya göre çok daha ayrıntılı olarak, imam (6), müezzin (4), hatib, ba-berat (1), hafız, ba-berat (1), daî (3), kayyım (2), müteveli (3), mülazım (1), ser-muhassıl (1), bazdar (1), pir (2), cemaat-ı hafızan-ı cami'-i Orhan Gazi (16) kümeleri ve özellikle daha önce giriş kısmında belirtilenler çerçevesinde *yazı konusu ke-sitte Edebalı'nın soyunun burada mevcudiyetini göstermesi bakımından zikre şayan olmak üzere, "Mahalle-i Cami'-i Şerif-i*

16. Bu konuda bkz.: F. Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, C.: 1, (Tercüme eden: M. Ali Kılıçbay), İstanbul 1989, s.: 217-218. Çeşitli şehri birimlerdeki nüfus artışları hakkında etraflı değerlendirmeler için bkz.: Ahmet Güneş, XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1994, s.: 26-28.

17. Suraiya Faroqhi, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler (Çeviren: Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul 1993, s.: 327.

18. 16. Yüzyılda Ayasuluğ'a göç edenlerin, kıyı şehirlerinin korsanlardan korunabilmesinde nüfus oldukça mühim bir faktör olduğundan bazı vergilerden muaf tutuldukları, fazla başarılı olmamakla birlikte, aynı yüzyılın ikinci yarısında Haleb'e giden kervanlar için bir konaklama yeri haline getirilmeye çalışılan Karapınar-Sultaniye'ye yerleşenlerin vergi ödemeyeceklerinin taahhüd edildiği ve ender olmasına rağmen Konya'da Türbe-i Celaliye semtinde olduğu gibi, bazı mukaddes mahall sakınlarının avarız-ı divaniyyeden muaf oldukları bilinmektedir. S. Faroqhi, a.g.k., s.: 328-329.

19. S. Faroqhi, a.g.k., s.: 331.

Tablo 1: TT. 438(A) ve KK. 145(B)'de Mahalleler ve Nüfusla İlgili Veriler

Mahalleler	i m a m	mü ez zın	ha tib (ba -be rat)	ha fiz (ba -be rat)	dâi	kay ym	mü te vel li	mü la zım	ser - mu has sıl	sa ir	baz dar	ehl -i be rat	pir	ma lul	ev iad -i E de ba lı	ce ma at-ı ha fi zım -ı (a)	M ü cer red	Ha ne	Ne fer / Ad sa yı sı
A-M. Emir																	2	14	
B-M. Emir	1																		31
A-M. Dah (?)												3						3	14
B-M. Dere	1																		58 (1 m.)
A-M. Bazar												4						5	34
B-M. Bazar		1				1	1												67 (1 m.)
A-M. Kazı												2	1					2	28
B-M. Câmî-i Şerif-i Cedid, nam-ı diğer Kazı M.	1 bb.	2 bb.				1 bb.	1	1											62 (15 m.)
A-M. Hisar												2						2	13
B-M. Hisar	1 bb.			1 bb.			1 bb.												76 (5 m.)
A.M. Börekçiler													1	1				2	18
B-M. Börekçiler	1 bb.												1						35 (4 m.)
A- Cemaat-ı Ermeniyân																		1	14
B-																			
A-																			
B- M. Hacı Şeyhanca (?)		1 bb.																	43 (1 m.)
A-																			
B- M. Cami-i Şerif-i Orhan	1 bb.		1 bb.		3				1	1	1		1		1	16 (1 sm)			- (15 m.)
A-Yekûn												11	2	1			17	13 5	
B- Yekûn	6	4	1	1	3	2	3	1	1	1	1		2		1	16			37 2+

A: TT. 438. B: KK. 145. M.: Mahalle-i; (a): ... cami-i Orhan Gazi, m.: mutak, bb.: ba-berat; sm.: ser-muhassıl.

Orhan"daki, "evlad-ı Edebalı" tavsifi ile muttasıf "Şeyh Mahmud"²⁰ yazılıdır. Yine çok sayıdaki "mu'tak" da mimlenmelidir.

2-Bilecik Kırılarında

a) Karye, Mezraa ve Çiftlikler

16-17. Yüzyıllarda, nüfusun çoğunluğu, geçimin, hemen tamamen, tarım ve hayvancılıkla sağlandığı kırlarda yaşamaktaydı²¹. Bu sebeple buralar (karye/mezraa), geleneksel üretim tarzını da karakterize etmek üzere, Osmanlı Devleti'nin en mühim gelir kaynağı mahreçleriydi.

Bu cümleden de olarak, tarihçiler tarafından tercih edilen bir tarife göre köy -mealen- ziraatle uğraşan; dahası üzerinde yaşadıkları toprak parçasıyla organik bir bütünlük oluşturan insanların sakin olduğu bir iskan merkezidir²².

A'da, statüleri gereği (kesimci, ortakçı vs. ve bu bağlamda hass-ı hümayun vs. olması bakımından) bazılarının ayrı ayrı (parçalı) yazıldığı belirtilmek üzere, takriben 45 karye bulunmaktadır. Ya da daha sağlıklı olması bakımından yazılacak olursa, A'da (madde madde sayıldığında) 55 karye kaydı vardır²³. B'de, bunlardan sadece -öteki Küplü'nün bir parçası olmadığı, yani müstakil olduğu varsayıldığında- Küplü'nün karşılığı yoktur. Ayrıca, B'de 10 yeni karye kaydı zuhur etmiştir ki bunların, ikisi muhtemel olmak üzere, üçü, eski mezraalardır.

20. Şeyh Edebalı ve bu bağlamda ona ilişkin kesin olmayan bir silsile hakkında bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.: I (5), Ankara 1988, s.: 560-562. Yine Edebalı için bkz.: H. Inalcık, a.g.m., s.: 17.

21. Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*. Ankara 1989. s.: 64.

22. Bkz.: Ali Tanoğlu, "İskan Coğrafyası, Esas Fikirler, Problemler, Metod, TM., C.: XI, (İstanbul 1954), s.: 32.

23. Bu meyanda, TT. 438'deki mevcut toplama göre, (kuvvetle muhtemel) "hasha-ı padişah-ı alempenah" faslında 11, "timarha-ı zuama ve erbab-ı timar" babında 19, "timar-ı toğancıyan" maddesinde ise 3 karye kayıtlı olduğu belirtilmelidir. Bununla birlikte, genel yekunda 49 karye murakkamdır. Bkz.: TT.438, s.: 220,222, 223.

Öte taraftan, bilhassa bölgelerarası farklılıklardan kaynaklanmak üzere, köylerden demografik, ekonomik açıdan kolayca tefrik edilemediğinden, mezraanın müttefiken kabul gören bir tek tarifi yoktur²⁴. Bunlardan birine göre, mezraa, ahalisi dağılmış sadece ekinlik alan statüsünde olan eski²⁵, bir diğerine göre ise geçici yerleşme merkezidir²⁶.

A'da, mezraa-ı İlyaslar iki pare hesap edildiğinde, 22 mezraa vardır²⁷. Bunlardan, biri "bir ihtimal olmak üzere"(karye-i Ayvacı Bükü), sadece, yine mezraa-ı İlyaslar ayrı ayrı sayıldığına, üçünün B'de karşılıkları bulunamamıştır. Ad olarak tesbit olunamamakla birlikte, onların karşılıklarının, birazdan vurgulanacak olan, yeni zuhur eden mezraalar arasında olabileceği düşünülebilir. Ayrıca, bu cümleden de olarak, Şeyh Resul'un yanında yazılan iki mezraa hariç, 26+1(daha önce karye iken mezraa olduğu kabul edilen İn/İt Alanı) de yeni mezraa kaydı zuhur etmiştir²⁸.

A'da, -an çiftlik ile birlikte- 13 çiftlik kaydı vardır. Bunlardan sadece birinin (Ermenek (!)) B'de karşılığı yoktur. Öte taraftan, Sultan Şah'ın yanında yazılan iki isim dikkate alınmaksızın, B'de ayrıca 5 yeni çiftlik belirmiştir²⁹.

Bu seyir, açıkçası; muhtemel İn/İt Alanı örneği bir yana, mezraaların karye olması ve az önce de yazılan mevcut rakkamlardan

24. Feridun M. Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazası, Ankara 1989, s.: 116-117.

25. Halil Inalcık, Hicrî 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, Ankara 1987 (2), s.: XXIX.

26. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Ahmet Güneş, "Bir Kaynak Kiriği ya da Vakıf Tahrir Defterleri Hakkında Bazı Tesbit, Teşhis ve Tenkitler", Bilge, 1998 / Güz 18, s.: 101-102.

27. TT.438'deki mevcut toplama göre, "timarha-ı zuama ve erbab-ı timar" babında 17. "timar-ı toğancıyan" faslında ise 3 mezraa bulunmaktadır. Bkz.: TT.438, s.: 222. 223.

28. Yazılanlardan anlaşılacağı ve "mezraa" tabirinin tarifinden de çıkarılacağı üzere, genel olarak; bu rakkamların bütün mezraaları içermediği ifade edilmelidir.

29. Ancak, bu noktada, mezraalarda olduğu gibi, genel olarak; bu rakkamların bütün çiftlikleri içermediği, esasen satır aralarına sıkıştırılmış çiftlik kayıtlarının da bulunduğu vurgulanmalıdır.

çıkarıldığı kadarıyla, karye, mezraa ve çiftliklerin çoğalması, birazdan işlenecek olan nüfus artışına yorulabilir.

Yazı konusu yerleşim yerlerinin tesmiyesinde; fizikî özellikler cümlesinden olarak, -çoğunlukla bir bakıma- Balçık Hisar gibi müdafaa amaçlı yer; Ala Kilisa, Kilisacık, Uzun Kilisa gibi dinî nitelikli mekan, Dere, Akdere, Gölsu, Göl Pınarı, Pelid Özi, Sal Özi gibi su, Büyük Küre, Küçük Küre (örneğinde olduğu) gibi maden, Almacık, Ayvacık gibi mahsul adlarının kullanıldığı göze çarpmaktadır. Yine, şahıs isim ya da sıfatları cümlesinden olarak, Beylerce ve Kutlu Bey; ayrıca, özellikle, Güney Viranı ve Çukur Viran adları mimlenmeye değerdir. Bu arada, meşhur boy adlarının³⁰ olmayışı hayli dikkat çekicidir³¹. (Bkz.: Tablo: 6,7,8).

Bu başlık altında son olarak; yazı konusu birimlerden bazılarının, hassa-ı hümayuna ilişkin olanların, (ileri de nüfus kısmında haklarında bilgi verilecek olan) ortakçı, kesimci, ellicilere; bazılarının ise bazdarlara mahsus yerler (karye/mezraa) olduğu belirtilmelidir. (Bkz.: Tablo: 6,7).

b) Nüfus

Öncelikle, nefis kısmında olduğu gibi, mahzurlarından dolayı tahmini nüfus hesaplamasının yapılmadığı ifade olunmalıdır. Bununla beraber, yerleşim ya da üretim yeri artışı ile de birlikte, TT. 438'deki verilerin kesinliği kabul edildiğinde, tahmini nüfus hesaplamalarına gidilmeden de nüfusun; kabaca, (16. Yüzyılda) Akdeniz havzasındaki nüfus artışı³² çerçevesinde oldukça çoğaldığı

30. Bu konuda bkz.: Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), İstanbul 1980(3).

31. Anadolu'daki yerleşim yerlerinin adlandırılmaları hakkında bakınız: Mustafa Kafalı, Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi, Ankara 1998, s.: 21-30.

32. Bu konuda bkz.: F. Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, C.: 1, s.: 217-218. Burada, biraz daha özel olmak üzere, Sultanönü (Bilecik) ile aynı eyalette yer alan Çankırı'da ve Karahisar-ı Sahib'te hemen aynı süreçte -sırayla- +83.9 (A. Kankal, 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı (Tapu Tahrir Defterlerine Göre), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1993, s.:127) ve +95'lik (Ü. Bulduk, XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib Sancağı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1993, s.:227) artışlar olmuştur.

gözlenmektedir. Özellikle malum bağlamda mücerred sayısının fevkalade artması³³ hayli düşündürücüdür. (Bkz.: Tablo: 2,3).

Bu arada, 16. Yüzyılda Anadolu'daki nüfus artışlarının bir kısmının, endüstri öncesi cemiyetlerde çoğalmanın ölümlerin azalmasından kaynaklandığı anafikrinden hareketle genellikle toplu ölümlere yol açan kıtlık, salgın hastalık ve savaşların olmamasıyla açıklanabileceği tesbiti vurgulanmalıdır³⁴.

Bu bağlamda, yine genel olmak kayıtlı ve şartıyla, tabiatıyla göç ihtimalini de düşünmek gerekmektedir. Bu düzlemde bilhassa 16. Ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı köylülerinin herşeyden önce bir bakıma göçerlere benzeyen hayat tarzları gereği oldukça hareketli olduğu bilinmektedir. Öyle ki, S. Faroqhi, bu fikri Anadolu'da Akdeniz kıyılarında yaşayan şehirli ve köylülerin her yıl Toros dağlarındaki yaylalara çıktığını, Osmanlı idaresi için yazları bu bölgedeki kalelerin neferâtını bile görev yerlerinde tutmanın oldukça zor olduğunu, Anadolu'nun her tarafında yağmura bağlı tarım yapılabildiğinden kırlarda yaşayanların dönemin şartlarına göre tarımdan hayvancılığa, hayvancılıktan tarıma geçebildiklerini vurgulayarak techiz etmektedir³⁵.

Nüfusun bileşimine gelince: A'da nefer, hane, mücerred, ehl-i berat, imam, muhassıl, sipahizade, toğancı, çeltükçi, pir, malul; B'de ise, esasen, mücerred, imam, müezzin, muallim, muhassıl, duacı, pir-i fani, sipahizade (vs), bazdar, kesimci³⁶, ortakçı³⁷, ellici³⁸

33. Kır nüfusunun artmasında özellikle bekar sayısının belirleyici olması hakkında bkz.: A. Kankal, a.g.t., s.: 127.

34. Bkz.: Huricihan İslamoğlu-Inan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü. (Çeviren: Sabri Tekay), İstanbul 1991, s.: 173.

35. S. Faroqhi, a.g.k., s.: 329-330.

36. Kesimciler, aşağıda haklarında bilgi verilecek olan ortakçılardan farklı olarak, ziraat işletme içinde daha büyük bir istiklale kavuşmuş, bu cümleden olarak, az veya çok ekmiş bulunsunlar, mahsul bol veya kıtlık yetmiş olsun her sene muayyen miktarda bir ekini, bazen miktarı sabit bir nakit, maktu (kesim) olarak toprak sahibine vermeyi taahhüt etmiş çiftçilerdir. Bu suretle kesimci, ortakçıya nazaran, toprak sahiplerinin ve kulsa ayrıca kendi sahiplerinin mütemadi kontrolünden uzaklaşmış olduğu nisbette, üzerine mukataa (kesim) ödeme mesuliyetini almış bulunuyordu. Toprak münasebetlerindeki devlet müdahalesinin gayri şahsileştiği ve memurlaştığı devirlerde, ortakçının ihmal ve suinîyetlerini önlemek, ataletini yenmek için mücadele imkanları azalmakta olduğundan,

ve ayrıca çift, nim ve bennak bileşenleri kayıtlıdır. (Bkz.: Tablo: 2,3). Kesimci, ortakçı ve ellicilere mahsusen; Ahmedek, Ala Kilisa, Çadırılı, Çakır Pınarı, Gülümbe, Pelid Özi ve Sal Özi karyeleri zikre şayandır. (Bkz.: Tablo: 6). Yine, A'da ve B'de, ileride haklarında bilgi sunulacak olan, kesim veren kadimden kürecilerin ve B'de K. Çakır Pınarı'nda "ber-vech-i maktu" vergi veren "cemaat-ı bağban"³⁹ın varlığı da vurgulanmalıdır.

Bu meyanda, az önce işlenen nüfusun hareketliliği açısından dikkat çekici olmak üzere, B'de, bazı karyelerde, "x çiftlik, der-yed-i haric" kabilinden kayıtların bulunduğu da belirtilmelidir. Bu çerçevede, aslında, daha sonraki bölüm ile ilgili olan, tarımsal boyutu ile birlikte yazılacak olursa: Karye-i İki/İl Pınar'da iki çiftlik⁴⁰, K. Erkeksu'da iki çiftlik⁴¹, K. Papaslık'ta iki çiftlik⁴², K. Bayramlı'da yedi çiftlik⁴³, K. Melik (Belek) Alanı'nda üç çiftlik⁴⁴, K.

devletin umumiyetle mukataa (kesim) usulüne müracaat edeceği tabiidir. Bu suretle vergiler daha büyük bir emniyet ve kolaylıkla toplanabilmektedir. Bilhassa mevzubahis kesimler, mahsulden aynen alınacak yerde, para ekonomisinin müsait bulunduğu memleketlerde mümkün olduğu şekilde nakte tahvil edilmek suretiyle tarh ve cibayet edilecek olursa, mesele büsbütün sabitleşmiş olacaktır. Çiftçi de muayyen olan kesimi, yani maktu vergilerini verdikten sonra geriye kalan mahsul fazlasından istediği kadar istifade etmekte serbest kalacağı için, daha fazla istihsal etmek heves ve arzusunu kendisinde daima bulabilecektir. Ömer Lütfi Barkan, "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri", Toplu Eserler, İstanbul 1980, s.: 612-613.

37. Ortakçı, beylikten, vakıf idaresinden veya toprak sahibi hususi şahıstan aldığı tohumu, ekseriya işletme sermayesi de toprak sahibine ait olmak üzere, eken biçen ve mahsulden tohum ve öşür çıkarıldıktan sonra geriye kalan kısmı beylikle, vakıf idaresiyle veya toprak sahibi hususi şahısla ortaklaşa veya ikili birli, ikili üçlü bir şekilde paylaşan bir toprak işçisidir. Ö. L. Barkan, a.g.m., (a.g.k.), s.: 612. Ortakçılar hakkında ayrıca bkz.: F. M. Emecen, a.g.k., s.: 237-239.

38. Elliciliğin bir nevi kesimcilik olması ve ellicilerin ellerinde bulundurdukları ellici çiftlikleri mukabilinde veya şahsen kul olmaları itibariyle, her sene beyliğe muayyen bir miktar hububat vermeleri icap ederse de, kesimcilikle ellicilik arasında ufak bazı farkların mevcut bulunması da lazım gelir. Bkz.: Ö. L. Barkan, a.g.m., (a.g.k.), s.: 642-643.

39. Bağban kafirleri hakkında bkz.: Ö. L. Barkan, a.g.m., s.: 645-647.

40. KK. 145, v.: 104/a.

41. KK. 145, v.: 104/a,b.

42. KK. 145, v.: 110/a,b.

43. KK. 145, v.: 110/b, 111/a.

44. KK. 145, v.: 111/a.

Boyaluca'da üç çiftlik⁴⁵, K. Beylerce'de iki çiftlik⁴⁶, K. Cüllahlar'da bir çiftlik⁴⁷, K. Dere'de beş çiftlik⁴⁸, yine K. Dere'de iki çiftlik⁴⁹, K. Salar'da üç çiftlik⁵⁰, K. Seyl Bükü'nde üç çiftlik⁵¹, K. Sorgun'da beş çiftlik⁵², K. Sobran'da iki çiftlik⁵³, K. Kireclik'te on üç çiftlik⁵⁴, K. Gök Pınar'da altı çiftlik⁵⁵, malum "der-yed-i haric" terkibi ile mutasıftır.

Tablo 2: TT. 438(A)'de Nüfusa İlişkin Veriler

Mücer red	Imam	Muhasıl	Pir	Malul	Sipahi zade	Toğan cı	Çeltikçi	Ehl-i berat	Nefer	Hane
42+2	5+1	2	8+2	1	7	8	13	3	465 +17	151 +34

Tablo 3: KK 145(B)'te Nüfusa İlişkin Veriler

Çift vs.	Nim	Ben nak	Mücer red	İmam	Müezzin	Muallim	Muhasıl	Duacı	Pir-i Fani	Sipahizade vs	Bazdar	Keşimci, Ortakçı, Ellici	Cemaat-ı bağbanan
103	100 (ikisi bazdar)	421 (biri bazdar)	618	9 (biri imam ve hatib ve biri hatib)	2	1	2	2	9	32 (ikisi yeniçeri, ikisi serpiyade)	15	139 (biri divanec, dördü ben nak) +70 (ikisi pir)	11

45. KK. 145, v.: 111/a.
 46. KK. 145, v.: 111/b.
 47. KK. 145, v.: 113/a.
 48. KK. 145, v.: 114/b, 115/a.
 49. KK. 145, v.: 115/a.
 50. KK. 145, v.: 115/b.
 51. KK. 145, v.: 116/a.
 52. KK. 145, v.: 117/a,b.
 53. KK. 145, v.: 117/b.
 54. KK. 145, v.: 122/b, 123/a.
 55. KK. 145, v.: 126/b.

B- ZİRAÎ VE TİCARÎ HAYAT

Tablo 4: Bilecik Kırlarına Mahsus Toplam Gelir/Vergi Değerleri

TT.438	KK. 145
88.347	160.012 (Tabiatıyla toplu hasıllar dahil)

Malum olduğu vechile, TT.438’de ürün kalemleri teker teker kaydedilmemiştir. Bundan dolayı KK.145’deki verileri karşılaştırmak mümkün değildir. Bununla birlikte, bu toplu rakamların da işaret ettiği üzere, nüfus artışına da paralel olarak, süreç içerisinde üretimin çoğaldığı anlaşılmaktadır.

Ürün/Gelir Küme ve Türleri⁵⁶

1-Bilecik Nefsi’nde

Bilecik’in, ekonomik olarak, (geleneksel anlamda) tarımsal çehresini yansıttığı kadar, aynı zamanda tabii manzarasını sergilediği de aşikar olan, KK. 145 (1572)’deki ilgili vergi kalemleri sıralanacak olursa:

Öşr-i bağ ve bağçe ...	385
Öşr-i bağ ve bağçe, der-daire-i şehri mezbur,	120
Öşr-i bostan,	20 ⁵⁷
Hinta: müdd: 8,	480
Şair : müdd: 8,	320
Mahlut: m.: 3, k.: 10,	140 ⁵⁸

56. Burada “Sultanönü Sancağı Kanunnamesi”nin verilmesi uygun olacaktır: “Livâ-ı mezburede bütün çift yir tutandan resm-i çift otuz üç akça ve nim çift yir tutandan on altı buçuk akça ve evlûden resm-i bennak on iki akça ve kâr u kisbe kadir ergenden resm-i mücerred altı akça alınır ve livâ-ı mezburda vâki olan kazılıklarun kadimden amel olunugelan kileleri ve gallelerinin narhları tebdil ve tagayyur olunmayub defter-i atik muktezasinca ber-karar-ı sabık buğdayın her müddi atmışar ve arpa ve sair mahlutun her müddi kırk akçaya tutulmuşdur.” KK.145.

57. Bu küme için bkz.: KK. 145, v.: 108/b.

58. Bu küme için de bkz.: KK. 145, v.: 108/b.

Öşr-i Güvare:	20
Resm-i Otlak:	120 ⁵⁹

Öte taraftan, kasabanın ticarî ve sınaî yapısını gösterdiğinden dolayı, çok sayıda dükkan, ve bu düzlemde bu kayıtlar arasında geçen, “dekâkîn-i Hüseyin kassâb, 40”, “resm-i kassabhane, 500” ve “dekakin-i sabunhane, 600” kalemleri özellikle belirtilmeye değerdir⁶⁰.

Bu meyanda, *yine kasabanın ticari potansiyelini ve tabiatıyla bu bağlamda ürün türlerini işaret etmesi bakımından, hususen, kaza/nahiyedeki, daha sonra da işlenecek olan, penbe üretimine ve buna bağlı işkollarına delalet etmesi açısından zikre şayan olmak üzere, “penbe” ye ilişkin, “Bac-ı bazar, 800” ve “Resm-i keyl-i Bilecik, 800” kalemleri vurgulanmalıdır⁶¹.*

Bu arada, *yine ürün türlerine işaret edilmesi bakımından da dikkat çekici olmak üzere, “resm-i kapan ki bazara gelen baldan ve yağdan ve incirden ve üzümünden ve sair bunun emsali mekulattan ...” kalemine ait 1.000 rakkamı da kaydedilmelidir⁶². Şu noktada, “İhtisab-ı nefis-i Bilecik, 1.800”⁶³ kalemi de mimlenmelidir.*

Ayrıca, klişe “Bad-ı heva ve cürm-i cinayet ve beytü’l-mal ve mal-ı gaib ve yave ve kaçgun ...” terkiyatına müteallik 1.000⁶⁴ ve “ihzariye-i kaza-ı Bilecik ve nahiye-i Lefke” maddesine mahsus 500⁶⁵ rakkamları da burada derc olunmalıdır.

59. KK. 145, v.: 108/b.

60. KK. 145, aynı varak. TT. 438’de “İcare-i dekakin, hasil: 500”, kaydı için bkz.: s.: 220.

61. KK. 145, aynı varak.

62. KK. 145, aynı varak.

63. KK. 145, v.: 105/b. TT. 438’de, “İhtisab-ı Bilecik, der-liva-ı mezbur hayme-i karye-i Karu Söğüd, 1.800”, s.: 222.

64. KK. 145, v.: 108/b. TT.438’de, “Nısf bad-ı heva ve cürm-i cinayet ve nısf aru-sane ve resm-i adet-i ağnam, hasil: 500”, s.: 220.

65. KK. 145, v.: 108/b.

Burada önemine binaen dokumacılık konusu işlenecek olursa: İlkin, bu konunun kırlar ile de yakından ilgili olabileceği belirtilmelidir⁶⁶. Bu bir yana, Osmanlı döneminde, Anadolu'da değerli kumaş üretiminin asıl merkezi kuşkusuz Bursa'dır. Ancak, bu işkolu çevre kasabalara da yayılmıştır⁶⁷. *Bu bağlamda "Sultanönü Sancağını tahrir memur olan Mustafa'nın Bilecik nahiyesinde katiye ve kumaş işleyen karhanelere ikişer altın mukataa ihdas ettiği haber alınması ve bu doğru ise alınan paranın sahiplerine iade olunması ve defterin tashih olunarak mühürlenmesi"* hakkındaki 29 Zilkade 975 tarihli hükümdeki⁶⁸ ilgili atıflar vurgulanmaya değerdir⁶⁹.

Bilecik'te sırma işlemeli bir tür kadife olan zerbaft da dokunmaktaydı. Kayıtlara yansıdığı kadarıyla, (bir zamanlar) müşterilerin bu kumaşın kalitesinden hoşnut olmadıkları anlaşılmaktadır. Üreticilerin bir kısmı zanaatlarının ustası olmadıkları gibi, altın tel yerine düşük nitelikli gümüş tel kullanmayı da alışkanlık haline getirmişlerdi. Bu nedenle kadıya, kadifeden anlayan uzman kişilerin bulunması ve bu bilirkişilerin önerileri uyarınca so-

66. Nitekim "Pamuk, kendir ve tiftik işlemeciliğinin bu kadar belirgin biçimde yoğunlaşması, bizi yalnız kentlerin değil, yöredeki köylerin de bölgede egemen olan türde tekstil üretimiyle uğraştıklarını varsaymaya götürmektedir. İnalçık'ın Bursa araştırması, Ergenç'in Ankara üzerine incelemesi ve Todorov'un Balkanlarda Flibe yöresindeki yünlü üretim bölgelerine ilişkin araştırmaları bu varsayımı doğrulamaktadır. Tekstil zanaatları kentlerde doğmuş olsalar da yöre köylüleri kısa sürede eğirme ve dokuma işlerini yarı faaliyet olarak benimsiyorlardı. "Zanaatçı" köylerin oluştuğu bile görülürdü. örneğin Ankara yakınlarındaki Erkeksu ve İstanoz (Zir) hemen hemen hiç tarım yapılmayan ve bütünüyle tiftik eğirciliği ve sof dokumacılığına dayanan köylerdi. Dokumacılığın kent çarşılarında da hep yeri olmakla birlikte, kentlerin daha çok boyama, satışa hazır hale getirme ve pazarlama işlerinde yoğunlaştıkları anlaşılıyor." S. Faroqi. a.g.k., s.: 190.

67. S. Faroqi, a.g.k., s.: 180.

68. Mühimme Defteri: 7, s.: 516, no.: 1484.

69. İlgisine binaen (B. Darkot'a dayanılarak) yazılacak olursa: Fabrika sanayiinin tesiri ile ortadan kalkmadan evvel, Bilecik, gerek şehirde ve gerek bazı köylerde dokunan kadifeleri ile, büyük şöhret kazanmıştı. XX. Asrın ilk yıllarında, Birinci Dünya (1914-1918) Harbine gelinceye kadar, Bilecik, ipekçilik bakımından, Bursa'dan sonra ikinci merkez konumundaydı. Hemen bütün mülhakatında ipek üretiliyor ve elde edilen kozalardan şehirde ve civarında kurulmuş müteaddit imalathanelerde iplik istihsal olunuyordu. Cuinet, XIX. Asrın son yıllarında şehir ve civarında mevcut iplikhanelerin sayısını 17 olarak kaydeder. Senelik ipek ipliği istihsalı 45.000 kiloya varmaktaydı. Ayrıca şehirde dericilik, bıçakçılık, vs. de yapılıyordu. B. Darkot, a.g.m., s.: 612.

ruşturma açılması emredilmişti. Düşük nitelikli zerbaft üretiminin sürmesi halinde dokumacıların, daha kolay denetlenebilecekleri Bursa'ya gönderilmesi düşünülüyordu. S. Faroqhi'ye göre, bu önlemin zerbaft ustalarının kadife tüccarlarının isteklerine uymalarını sağlamaya yönelik bir tehditten ibaret olması akla yakındır⁷⁰.

Yine, S. Faroqhi'nin yazdığına göre; İpek işleyen zanaatkarlar Bursa, Tokat ve Amasya gibi bazı büyük ticari ve idari merkezlerde toplanmışlardı. İpekli yapımının Bilecik gibi küçük yerleşimlere de yayıldığı olmuşsa da bu eğilim oldukça sınırlı boyutlardadır. Lüks bir mal olan ipeğin büyük kent merkezleri dışında uzun süre tutunabileceği pek düşünülemez⁷¹.

2-Bilecik Kırılarında

Burada, ilkin, dipnotlardan da anlaşılacağı üzere, bu ana başlık altındaki orijinal tesbit, tahlil ve tefsirlerin esasen KK. 145 (1572)'e dayandığı ifade edilmelidir. (Bkz.: Tablo 5).

a) *Hububat ve Çeltik*

Mevcut vergi gelirleri içinde % 55.77'si bu kümeye mahsustur. Anlaşılacağı üzere, defterlerde hem aynî miktarı hem de nakdî kıymeti murakkam olan, bu kümedeki ürünler ve özellikle de buğday (% 30.15) pek çok yerde olduğu gibi Bilecik'te de gerek ekim sahalarının ve gerekse üretim hacminin genişliği bakımından ilk sıradaydı. Öteki türler ise, arpa (% 15.06) ve mahluttur⁷² (% 10.56). Bu cümlelerden de olarak, hemen hemen bütün birimlerde buğday ve arpa üretiminin yapıldığı gözlenmektedir. Bu meyanda, kayıt dışı olabilecekleri ihtimali dikkate alınmak kayıt ve şartıyla⁷³, hiç baklagil kaydının olmadığı da belirtilmelidir.

70. S. Faroqhi, a.g.k., s.: 180.

71. S. Faroqhi, a.g.k., s.: 190.

72. Kelime manasından da anlaşılacağı gibi, hububatın muhtelif türlerinin bir karışımı olarak kabul edilmektedir. Bkz.: Layoş Fekete, "Türk Vergi Tahrirleri", Belleten, C.: XI/42 (1947), s.: 314. Ayrıca bkz.: F. M. Emecen, a.g. k., s.: 243. Ü. Bulduk, a.g.t., s.: 252 ve 257. A. Kankal, a.g.t., s.: 153.

73. Bkz.: Bahaeddin Yediyıldız, Ordu Kazası Sosyal Tarihi, Ankara 1985, s.: 116.

Öte taraftan, ticari bir ürün olan çeltik, hem devlet adına kürekçiler ve hem de köylüler tarafından ekilmekteydi⁷⁴. Üretimi, karmaşık düzenlemeler örgüsünde sulamayla doğru orantılı olarak artma ya da azalma temayülündeydi⁷⁵. Bundan dolayı, yetiştirilmesi belirli bir yatırım gerektirmekte, dahası, bunu, ürünün sellerle yok olma ihtimali zaruri kılmaktaydı. Bunlar bir yana, yazıkımız olan Bilecik'te çok az miktarda (% 0.62) çeltik kaydı vardır. Ancak, burada, ortakçıların bulunduğu Çadırılı köyünde mukayyed çeltik de ilgisine binaen vurgulanmalıdır.

b) Meyve ve Sebzeler

Bu küme, mevcut vergi gelirleri içinde üçüncü (ürün grupları içinde ise ikinci) sırada (% 9.19) yer almaktadır. Öşr-i bağ ve bağçe alt grubu ilk sıradadır. Öşr-i bostan ki, bu terkinin -piyaz hariç-bütün sebzeleri muhtevi olduğu malumdur. Bu cümleden olarak, Silistre Kanunnamesindeki “Öşr-i besatin defterlerde mukayyedir. Gerek kır bostanı olsun, gerek suvarulur bostan olsun öşür bağlanmıştır. Bostanın her cinsi anılmamıştır deyu niza olunmaya öşür alına”⁷⁶ kaydı zikre değerdir. Yine alt gruptan “ö. ceviz” nisbî çokluğu “ö. piyaz” ise azlığı dolayısıyla özellikle mimlenmelidir.

c) Pamuk

Daha önce işlenen ilgili üretim dalının ham maddesini oluşturması bakımından dikkat çekici olduğu belirtilmek üzere, diğer ürünlere nisbeten az olmakla birlikte (% 1.28), pamuk/penbe çok sayıda köyde kayıtlıdır. Mevcut kayıtlara göre en fazla üretim yapılan birimlerden bazıları: Karye-i Ayvacı Bükü(!) (kıymet: 300)⁷⁷, k. Kireçlik (k.: 240)⁷⁸, k. Ahmedek (k.:180)⁷⁹, mezraa-ı Mehmed (k.: 160)⁸⁰ dir.

74. Bkz.: H. Inalcık, “Rice Cultivation and the Çeltikçi-Reaya System in the Ottoman Empire”, *Turcica*, XIV (Paris 1982), s.: 71-80. F.M. Emecen, a.g. k., s.: 249.

75. Bkz.: F. Emecen, a.g. k., s.: 247-248.

76. Bkz.: A. Güneş, a.g.t., s.: 157.

77. KK. 145, v.: 103/b.

78. KK. 145, v.: 122/b, 123/a.

79. KK. 145, v.: 105/a.

80. KK. 145, v.: 127/a.

d) Hayvancılık ve Taallukatı

Tahrirlerde, başlıca, “resm-i ganem”, “adet-i ağnam” terkipleriyle sembolize edilmek üzere, sadece küçükbaş hayvanlardan genellikle iki koyuna bir akça esasına göre alınan vergiler mukayyedir⁸¹. Bu cümleden olarak, özellikle ziraatçılık ve nakliyecilikte kullanıldıkları aşikar olduğu halde, sayılarının azlığından olsa gerek ki, büyükbaş hayvanlarla ilgili bu anlamda herhangi bir kayıt yoktur.

Mevcut vergi gelirleri içerisinde %3.56’lık bir paya sahip olan bu kümede, adet-i ağnam 3.374 akçalık kıymeti ile birinci sıradadır. Bileşenlerden ötekileri ise r. otlak (230), ö. çayır vs. (188) ve yaylak⁸² (110).

Bu düzlemde az önceki üçlüye örnek olarak, k. Ayvacık (r. otlak, 30)⁸³, k. Erkeksu (çayır, 20)⁸⁴, k. İki/İl Pınar (yaylak, 60)⁸⁵ ve yine k. Erkeksu (yaylak, 50)⁸⁶ daki kayıtlar gösterilebilir.

Bu başlık altında kısmî de olsa ilgisi gereği, Bilecik’te arıcılık yapıldığı da ifade olunmalıdır. (Bkz.: Tablo: 5).

e) Asiyablar

Kır iskan yerlerinin en mühim işletmelerinden olup, genellikle tahılların öğütülmesinde kullanılmakta ve daha çok su ya da su yatağına dolan sel suyuyla çalıştırılmaktaydılar⁸⁷. Su kaynağının rejimine bağlı olan çalışma müddetleri, şüphesiz ki “resm-i asiyab” adlı verginin tayininde de belirleyici olmaktadır.

81. N. Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, A.Ü. DTCFD., V/5 (1947), s.: 485.

82. Yaylak hukuki manada, bir veya birkaç köyün halkının yaz mevsimini geçirmek ve tabiatıyla hayvanlarını otlatmak için -ötedenberi ya da sonradan tahsisen- faydalandıkları yüksek yerlerdir (Halil Cin, Türk Hukukunda Mer’â. Yaylak ve Kışlaklar, Ankara 1980 (2. Baskı), s.: 4).

83. KK. 145, v.: 104/b, 105/a.

84. KK. 145, v.: 104/a,b

85. KK. 145, v.: 104/a.

86. KK. 145, v.: 104/a,b.

87. Bkz.: Zeki Arıkan, XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı, İzmir 1988, s.: 113. F.M. Emecen, a.g.k., s.: 259.

Bu cümleden olarak -ay başına beşer akça olmak üzere- tam yıl çalışandan 60; altı ay yürüyenden ise 30 akça vergi alınmaktaydı⁸⁸. Ayrıca aynen (üretim göre) de vergilendirilebilmekteydiler⁸⁹. Öte taraftan tahrir defterlerinde, 5 numaralı tabloda da görüleceği üzere, işler halde olup olmadıkları da tasrih edilmekteydi.

Mevcut kayıtlara yansıdığı kadarıyla, Bilecik kırlarındaki esas işletme türüdür. Malum defterde, otuz sekiz bab işler, on üç bab da harab asiyab bulunmaktadır. (Bkz.: Tablo: 5).

Ayrıca, bu noktada ilgi ve önemine binaen işlenecek olursa: Osmanlı Devleti'nde Küre, Gümüşhane, Eski Bilecik ve belki de Şebinkarahisar gibi bazı kentler madencilik kentleri olarak gelişmişlerdi⁹⁰. Dahası, Mustafa Akdağ'a göre, "Türkiye demircilerinin işledikleri, devletin de silah yaptığı ham demir büyük çoğunlukla Bilecik demir ocaklarından elde edilmekte idi."⁹¹

Bunlar bir kenara, Bilecik'te, adlarından da anlaşılacağı üzere, (kadimden) kürecilerin bulunduğu iki karye, açıkçası Büyük Küre ve Küçük Küre köyleri zikre şayandır. Bu iki birime, bu bölüme mahsus başlıklar ihlal edilerek, küçük bir pencere aralanacak olursa:

A'da (16. Yüzyılın ilk yarısında), bunlardan ilkinde, 67 nefer, yıllık kesim olarak verilen (hasıl, ber-vech-i maktû) 1.500 akça⁹²; ikincisinde 82 nefer, 1 imam, 1 ehl-i berat, yine yıllık kesim olarak verilen (hasıl, ber-vech-i maktu) 1.000 akça⁹³ kayıtlıdır.

B'de (1572'de) ise, her ikisinde de önemli derecede bir artış olduğu vurgulanmak üzere bunlardan ilkinde, 74 bennak, 77 mü-

88. A. Güneş, a.g.t., s.: 191.

89. F. M. Emecen, a.g.k., s.: 259.

90. Bkz.: S. Faroqhi, a.g.k., s.: 211.

91. Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi, C.: II, İstanbul 1979 (2), s.: 211.

92. TT. 438, s.: 219.

93. TT. 438, s.: 219.

cerred, 1 imam ve hatib (ba-berat), 1 muallim, 1 müezzın, ber-vech-i maktu 2.366⁹⁴; ikincisinde 60 bennak, 76 mücerred, ber-vech-i maktu (fi-sen) 1937⁹⁵ yazılıdır.

Netice olarak belirtmek gerekirse: Tabiatıyla şu ana kadar işlenenlerden de anlaşılacağı üzere, Bilecik'te, hacim bakımından hububat ve meyve-sebze, kıymet açısından ise pamuk üretimi; sayıları itibarıyla da asal işletme türü olan asiyablar dikkat çekmektedir. (Diğer bazı kalemleri için bkz.: Tablo: 5).

Öte yandan, bu aşamada, yazı konusu kırsal kesimde herhangi bir pazar kaydına tesadüf olunmadığından, kırlarda elde edilen artı ürünün, diğer bazı birimlerde pazarlanıyor olması ihtimali bir yana, en azından bir kısmının daha önce işlenen Bilecik nefsindeki pazarlarda satılıyor olmasının kuvvetle muhtemel olduğu da yazılabilir.

94. KK.145, v.: 109/a.

95. KK.145, v.: 119/b, 121/a.

Tablo 5: Bilecik Kırklarında Ürün ve Gelir (Vergi) Kümeleri, Türleri ve Bunlara İlişkin Vergi Gelirleri (KK.145'e Göre)

Ürün/Gelir (Vergi) Küme	ve Türleri	Ürün/Gelir (Vergi) Miktar ve Değerleri	%
Hububat	Hinta	müdd (m.): 544, k.: 10, 32.670 kesim, m.: 5, k.: 5, 315 +----- 32.985	30.15
		kesim, m.: 6, k.: 54 kcs. ve elliciyan, m.: 13, k.: 5	
	Şair	m.: 406, k.: 13, 16.266 kesim, m.: 5, k.: 5, 215 +----- 16.481	15.06
		kes. ve elliciyan, m.: 13, k.: 5 m.: 21,	
Mahlut el-galle	m.: 279, k.: 91, 11.558 kesim, m.: 83.5 m.: 2	10.56	
Çeltük	Çeltük	684 (!)k.: 210 be-müdd-i Burusa: 22 an-nehr-i Çadırlu, m.: 14 an-nehr-i Karaoğlan m.: 14	0.62
Meyve Sebze ve Yemişler	Ö.Bağ ve Bağçe Ö.Ceviz Ö.Emrud Ö.Bostan Ö.Piyaz	6.381+1.158 (b.v.m., cemaat-ı bağbanan'a mahsus) 612 77 1.817 (içinde ceviz filan var) 15 toplam: 10.060	toplam % 9.19
Penbe	Penbe	1.406	1.28
Hayvancılık ve Taallukatı	A. Ağnam Yaylak R. Otlak Ö. Çayır vs.	3.374 110 230 188 toplam: 3.902	toplam % 3.56
Arıcılık	Ö. Güvare	590	0.53
İşletme	Asiyab	bab:36+2, 2.050+120, bab: 13(!), harab	1.87
Bad-ı Heva, R. Arusane ve Deştbanı	B. he. ve R. A. Deştbanı	1.906 648 toplam: 2.554	toplam % 2.33
R. Çift, Bennak, Mücerred vs.	R.Ç., B.M. Tapu-yı Zemin R. Zemin Harab bağ yeri	11.617+4.303 (Müzevvec. mücerred) = 15920 1.617+25 4.212 16	14.55 1.50 3.85
Kışlak	R. Kışlak	2.907	2.65
Diğerleri	Çiftük Mezraa Keşti	1.350 (hassa)+400 130 520 toplam: 2.400	2.19
Yekun		109.367+120 (Bu yüzdeye dahil edilmemiştir.)	

Ö.: Öşr R.: Resm. Bu tablo esasen hasılı kalem kalem verilen birimlere ait mevcut rakkamlara göre oluşturulmuştur.

Şu andan itibaren, yerleşim/üretim yerlerinin tablolar halinde karşılaştırmalı olarak kiritik edilerek sunulması yararlı olacaktır:

TABLO 6: (Tablolardaki rakkamlar esasen defterlerdeki toplamlardır.)

TT.438 (A)	KK.145 (B)	A	B
KAZA-I BİLECİK	NAHIYE-İ BİLECİK		
Karyeler	Karyeler	Hasıl	Hasıl
Ahmedek, kesimciyan	Ahmedek, kesimciyan	2.472	2.900
Ahmedel (k)	Ahmedek, hâlf-i 'ani'r-reaya,	701	1.000
Akdere	Akdere	1130	
Ala Kilisa, ortakçılar ve kesimciler	Ala Kilisa, ortakçılar ve kesimcilerdir	5.810	6.310
Ala Kilisa, (timar-ı toğancıyan (t.t.))	Ala Kilisa (timarha-ı Bazdaran(t.b.)) hali-i ani'r-reaya	910	4.006 (ve mukataat-ı Kızılkaya ve gayrihu)
Almacık	Almacık	1028	
Ayvacık	Ayvacık	983	
Balçık (hisse-i an karye) (Aşağıdaki bunun bu aşağıdakinin yerinde olabilir)	Balçık Hisar (Kuvvetle muhtemel)	1.288	3.074
Balçık, (hisse-i an karye)	Balçık Hisar, (Kuvvetle muhtemel) ('an karye), hali-i 'ani'r-reaya	1.193	1.902
Beylerce	Beylerce	2373	
Boğacık	Boğacık, der karye-i Aleksî	682	682
Boğucak	Boğucak, der kurb-ı karye-i Aleksî, mensuh, hariçten ziraat olunur.	132	595
Boyaluca	Boyaluca	2150	3963 4327 (benimki)
Büyük Küre kesim verirler	Büyük Küre	1500, ber vech-i maktu	
Cüllahlar	Cüllahlar/Cellahlar		
Çadırlu, ortakçıyan ve çeltükciyan	Çadırlu, ortakçıyan	8990 (hasıl-ı çeltük, ber-vech-i mukataa)	

Çakır Pınarı ⁹⁶	Çakır Pınarı, kesimcilerdir	6.333	6.959
Çakır Pınarı (nüfussuz)	Çakır Pınarı	500	700
Dere	Dere	2652	
Dere, tabi'-i Ermire	Dere	544	
Erkeksu	Erkeksu	1238	
Göçeri, çeltükçilerdir	Göçeri/Gevheri	1193	
Gölsu, (hisse-i an karye)	Göksu, (an karye), hali-i ani'r-reaya	117	613
Gölsu, (hisse-i an karye)	Göksu, (an karye), hali-i ani'r-reaya	150	150
Göl Pınarı, (t. t.)	Gök Pınar ve Marmara (!) (t.b.)	3.000 (karye-i Küplü ile birlikte)	2.358 (ma'a iki mezra'a)
Gülümbe, kesimciyan	Gülümbe/Gülmene, kesimciyan	1.774	2.000
Gülümbe/Gülmene	Gülümbe/Gülmene, hali-i ani'r-reaya	1.030	1.035
Güney Viranı, çeltükçilerdir	Güney Viran	1.506	2.000 (ma'a mezra'a-i Viran)
Güney Viranı, çeltükçilerdir	Güney Viran	905	1.154
İki Pınar	İki (II, III) Pınar	1224	
İn alanı	(Kuvvetle muhtemel) mezraa-ı İn (İt) Alanı Mezraalar tablosuna bkz.	180	
Kaldırayık ⁹⁷ , (hisse-i an karye)	Kaldırayık/Kaldırahk, (an karye), hali-i ani'r-reaya, hariçten ziraat ederler	200	250
Baldırayık/Kaldırayık (!) (sabıkan Hızır nam kimesnenin mülkü imiş)	Kaldırayık/Kaldırahk, (an karye), hali-i ani'r-reaya, (mülk hissesi defter-i atıkde masturdur)	700	1.477, 300 (hisse-i mülk, an-mahsulat-ı öşr)
Kırgıllu, çeltükçilerdir, (Bu altakinin. alttaki bunun yerinde olabilir)	Kırgıllu/Kırgallu,	648	1400

96. Bu karye hakkında "Tarihçe" kısmında Neşri'ye atıfta bulunulan dipnota bakınız.

97. Bu karye için de "Tarihçe" kısmında Neşri'ye atıfta bulunulan dipnota bakınız.

Kırığıllu, (Bu eşsiz olabilir)	Kırığıllu/Kırığıllu, hali-i ani'r-reaya	1.234	1.490
Kilisacık	Kilisacık	614	620
Kilisacık, (msf an karye)	Kilisacık, (nısf an karye) hali-i ani'r-reaya	473	1.763
Kutlu Bek	Kutlu Bek	700	
Küçük Küre, kesim verirler	Küçük Küre	1000, (ber- vech-i m.)	
Küplü	-----		
Küplü, n.d. Bektimur (t. Toğancıyan)	Küplü/köylü nd. Bektemurlu tb.	Hasılı Göl Pınarı karyesi ile birlikte	3.205
Marmara	Marmara		
Melik Alanı	Melik (Belek) Alanı		
Papaslık	Papaslık		
Pelid Özi, an kesimciyan ve elliciyan	Pelid Özi, an kesimciyan ve elliciyan	3283	3795
Salar	Salar		
Sal Özi, kesimcilerdir,	Sal özi (kesimciyan)	1.217	1.500
Sal Özi	Sal özi , hali-i ani'r-reaya	50 (!)	266
Sarmaşık	Sarmaşık		
Sobran, (Bu Sobran, Suviran ve diğer Sobran'ın yerleri/karşılıkları farklı olabilir.)	Sobran	1.111	2.980
Suviran	Sobran (muhtemel), hali-i ani'r-reaya	1.030	1.196
Sobran	Sobran	526	530 (ma'a mezraa-ı Kulağuz der karye-i Uzun Kilisa)
Sorgun	Sorgun		
Uzun Kilisa	Uzun Kilisa		
Yenice	Yenice, hali-i ani'r-reaya		
	Ayvacı Bükü (!) (Bir ihtimal mezra'a-ı Ayvacı'nın karşılığı)		3.998
Karacaşehirde bu adda bir karye var.	Bayramlı		
	Gevaclar(!), haric ez defter		
Mezraalar tablosuna bkz.	Güney Viran		326

Mezraalar tablosuna bkz.	Kadı Emlü(e)ddin		300
	Kireclik		
	Kocı, haric ez defter		
Mezraalar tablosuna bkz.	Pelid Özi (t.b.), hali ani'r-reaya		1158
	Seyl Bükü, haric ez defter		
	Yakublar/lu(!) nd. Almacık, haric ez defter,		

TABLO 7:

TT.438 (A)	KK.145 (B)	A	B
KAZA-I BİLECİK	NAHİYE-İ BİLECİK		
Mezraalar	Mezraalar	Hasıl	Hasıl
Ahi Bereket (!)	Ahi Bereket (!)		
Akbaşlı n.d. Pınarı	Akbaşlı n.d. Pınar Şeyh		
Ayvacı	Karye-i Ayvacı Bükü'ne bakınız.	595	
(mezraa) der-şehr-i Çadırlu	(mezraa) Nehr-i Çadırlu	120	200
Çavuş, der-karye-i Salözi	Çavuş, der-kurb-ı karye-i Salözi		
Çavuş	(bir ihtimal) Çavuş, der Karasu	450	303
Çukurviran (t. toğancıyan)	Çukurviran (t.bazdaran)		
(mezraa) Çukurviranda	-	114	-
Yüney (Güney) Viranı, an karye-i Melik Alam	karye olmuş (tabiatıyla karyeler tablosuna bakınız.)	175	
İğdecik	İğdecik		
a) İlyas, der-kurb-ı Karye-i Balçık	İlyas, der-kurb-ı Balçık Hisar	407	539
b) İlyas, der-kurb-ı karye-i Balçık	-	1400	-
Karyeler tablosuna bkz.	İn (İt) Alanı		
Kadı Emlü(e)ddin, der karye-i Akkilisa	karye olmuş karyeler tablosuna bkz.	300	
Karaoğlan Bükü	Karaoğlan Bükü, (eşcar-ı ceviz vs. ile)	400	484
Kapakluca	Kap(b,y)akluca, der kurb-ı karye-i Balçık Hisar	216	250

Mesk/Müşk(!) Oğlu	Meski(!) Oğlu	214	400
Pelid Özi	(muhtemelen) karye olmuş karyeler tablosuna bkz.	300	
Sorguncuk	Sorguncuk		
Süleyman Bazdar, der karye-i (t. Toğancıyan)	Süleyman Bazdar, der karye-i Gülümbe/ Gülmene (t.b.)		
Şeyh Resul	Mezraa-ı Şeyh Resul ve mezraa-ı Kara Ali ve mezraa-ı Bektaş		
Tavşan Depesi, (t.t.)	Tavşan Depesi (t.b.)		
Yayla Seyre (!)	Yaylası (!)	200	200
	Akça Alan		
	Bahadır tb.		
	Batuk, der Karasu tb.		
	Çadırlu		
	Çayır, haric ez defter		
	Döğerek, der karye-i Çukurviran tb.		
	Çukurviran, der kurb-ı karye-i Almacık		
	Kara Pınar, haric ez defter		
	Lala oğlu		
	Lülü tb.		
	Mehmed v. Hoca		
	Pelid Özi, der kurb-ı karye-i Sobran		
	Sobran, der karye-i Kilisacık yaya çiftlikleri yanındadır.		254
	Pınarcık, haric ez defter		
	Veli Bağı, der karye-i Seyl Bükü, haric ez defter		
	+11 Mezraa		

TABLO 8:

TT.438 (A)	KK.145 (B)	A	B
KAZA-I BİLECİK	NAHİYE-İ BİLECİK		
Çiftlikler	Çiftlikler	Hasıl	Hasıl
Ahi Ivaz	Ahi Ivaz		
Alemdar, der-karye-i Çukurviran	Alemdar, der-karye-i Çukurviran	950	172
'an çiftlik-i Alemdar, der-kurb-ı karye-i Çakır Pınarı	Alemdar, der kurb-ı karye-i Çakır Pınarı	145	400
Bekiroğlu/Tekiroğlu	Bekiroğlu (der-karye-i Marmara)	350	360
Dündar Çukuru	Dündar Çukuru	373	373
Ermenek (!)	-	30	-
Hallac Kürdi	Hallac Yurdu, (der-karye-i Güney Hisar ve Saru Çam)	50	50
Kavakoğlu, der karye-i Güna/Güney Viran	Kavakoğlu, der karye-i Güney Viran		
Malvarlık (!)	Peludluk (!)	270	270
Polad, der-karye-i Kıragıllu	Polad, der-kurb-ı karye-i Gırgıllu	240	
Seyfi Alanı	Seyfi Alanı ve Süleyman, der karye-i Çukurviran		
Sultan Şah	Sultan Şah ve Çağşak (!) ve Su Geçidj (!)	100	415
Temurci	Temurci, der karye-i Çukurviran	100	
	Eğlence (!), der-karye-i Yenice		
	İmam, der- karye-i Çakır Pınarı		
	Karaman, der-karye-i Ala Kilisa		
	Müselleme, der tasarruf-ı Yeniçeri Ali, der-karye-i Çakır Pınarı		
	Müselleme Pirce, der-karye-i Çadırlu		

SONUÇ

Bilecik'in fetih tarihi olan 1299 yılı, Osman Gazi'nin önderlik hayatında çok önemli yeni bir aşamaya tanıklık etmiştir. Daha açık bir deyişle, Karacahisar'ın fethinden sonra, bölgenin güçlü hakimi Bilecik tekfurunun ortadan kaldırılması, *Osman Bey'in kariyerinde ikinci önemli aşama olmuştur*. Bu durumu, Aşıkpaşazade "Osman Gazi kim sancak beyi olup ata bindi" diye tesbit etmiştir.

Açıkçası, Osman Gazi 1299'da Bey olmuştur. *Bu açıdan, beyliğin siyasî çekirdeğinin o zaman oluşmuş olduğu söylenebilir. Sonuçta; beyliğin ağırlık merkezi Bilecik bölgesine nakledilmiş ve bu düzlemde Osman Gazi ailesini de Bilecik'e yerleştirmiş ve Yenışehir'i (Melannion) bir Uc merkezi yapmıştır ki, burası Bithynia'nın tarihi büyük merkezi olan İznik'e sadece 25 km. uzaklıktadır.*

Osmanlı Devleti'nin eski eyalet taksimatında Bilecik, araştırma kesitimizde de geçerli olmak üzere, Anadolu Eyaleti'nde Sultanönü sancağı dahilinde bir kaza/nahiye idi. Bilecik nefsinde, A'da (16. Yüzyılın ilk yarısında) altı mahalle ve bir "cemaat-i Ermeniyan" grubu, B (1572)'de ise altısı eski ikisi nevezuhur sekiz mahalle bulunmaktadır. Bundan da mülhem olarak, Bilecik nefsi çok küçük bir yerleşim birimiydi. Öte yandan, mahalle sayısının artışı ile de birlikte, Bilecik'in nüfusu; kabaca, (16. Yüzyılda) Akdeniz havzasındaki kentsel nüfus artışı çerçevesinde çoğalmıştır.

TT.438'de (A'da), statüleri gereği (kesimci, ortakçı vs. ve bu bağlamda hass-ı hümayun vs. olması bakımından) bazılarının ayrı ayrı (parçalı) yazıldığı belirtilmek üzere, takriben 45 karye bulunmaktadır. Ya da, daha sağlıklı olması bakımından yazılacak olursa, A'da (madde madde sayıldığında) 55 karye kaydı vardır. KK.145'te (B'de), bunlardan sadece, öteki Küplü'nün bir parçası olmadığı, yani müstakil olduğu varsayıldığında, Küplü'nün karşılığı yoktur. Ayrıca, B'de 10 yeni karye kaydı zuhur etmiştir ki

bunların, ikisi muhtemel olmak üzere, üçü eski mezraalardır. Kırsal nüfus da, nefis kısmında olduğu gibi, yerleşim/üretim yeri artışı ile de birlikte, kabaca, (16. Yüzyılda) Akdeniz havzasındaki nüfus artışı çerçevesinde oldukça çoğalmıştır. Özellikle malum bağlamda mücerred sayısı fevkalade artmıştır.

KK. 145 (1572)'e istinaden, Bilecik kırlarında, mevcut vergi gelirlerinin % 55.77'si hububata mahsustur. Anlaşılabacağı üzere, defterlerde hem aynı miktarı hem de nakdî kıymeti murakkam olan, bu kümedeki ürünler ve özellikle de buğday (% 30.15) pek çok yerde olduğu gibi Bilecik'te de gerek ekim sahalarının ve gerekse üretim hacminin genişliği bakımından ilk sıradaydı. Öteki türler ise, arpa (% 15.06) ve mahluttur (% 10.56). Bu cümlelerden de olarak, hemen hemen bütün birimlerde buğday ve arpa üretiminin yapılmış olduğu gözlenmektedir. Bu meyanda, kayıt dışı olabilecekleri ihtimali dikkate alınmak kayıt ve şartıyla, hiç baklagil kaydının olmadığı da belirtilmelidir.

Meyve ve Sebzeler, mevcut vergi gelirleri içinde üçüncü (ürün grupları içinde ise ikinci) sırada (% 9.19) yer almaktadır. Öşr-i bağ ve bağçe alt grubu ilk sıradadır. Yine alt gruplardan “ö. ceviz” nisbî çokluğu “ö. pıyaz” ise azlığı dolayısıyla özellikle dikkat çekmektedir.

Pamuk, diğer ürünlere göre nisbeten az olmakla birlikte (% 1.28) çok sayıda köyde kayıtlıdır. Mevcut kayıtlara göre en fazla üretim yapılan birimlerden bazıları: Karye-i Ayvacı Bükü(!) (kıymet: 300), k. Kireçlik (k.: 240), k. Ahmedek (k.:180), mezraa-ı Mehmed (k.: 160) dir.

Hayvancılık ve taallukatı, mevcut vergi gelirleri içerisinde %3.56'lık bir paya sahiptir. Bu kümede, adet-i ağnam 3.374 akçalık kıymeti ile birinci sıradadır. Bileşenlerden ötekileri ise r. otlak (230), ö. çayır vs. (188) ve yaylaktır (110). Ayrıca, Bilecik'te arıcılık da yapılmaktaydı.

Asiyablar, mevcut kayıtlara yansıdığı kadarıyla, Bilecik kırlarındaki esas işletme türüydü. B'de, otuz sekiz bab işler, on üç bab da harab asiyab bulunmaktadır.

Öte yandan, yazı konusu kırsal kesimde herhangi bir pazar kaydına tesadüf olunmadığından, kırlarda elde edilen artı ürünün, diğer bazı birimlerde pazarlanıyor olması ihtimali bir yana, en azından bir kısmının daha önce işlenen Bilecik nefsindeki pazarlarda satılmış olması kuvvetle muhtemeldir.